

*Əliyev Vüsal Oruc oğlu,
doktorant,
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti,
E-mail: documentva1992@gmail.com
© Əliyev V.O., 2022*

UOT – 330.15, 332.122

ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR VƏ QARABAĞ İQTİSADI RAYONUNUN İSTEHSAL - İXRAC EHTİYATLARI VƏ ONLARDAN İSTİFADƏNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi - Şərqi Zəngəzur və Qarabağ iqtisadi rayonunda istehsal-ixrac ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsinin təhlil edib qiymətləndirməkdir.

Tədqiqatın metodologiyası - məqalənin yazılmasında, yeni istiqamətlərin əsaslandırılmasında müşahidə, müqayisə, dialektik yanaşma, iqtisadi-statistik araşdırmalar və digər üsullardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - ondan ibarətdir ki, işdə əldə olunmuş nəticələr və irəli sürülən təkliflər Azərbaycanda və onun regionlarında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, ölkədə məşğulluğun artması ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsində istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəticələri - məqalədə qloballaşma proseslərinə uyğun olaraq dünya təsərrüfatında baş verən dəyişikliklərin təsiri altında iqtisadiyyatın sahələrində, o cümlədən turizmin inkişafında baş verən meyillər öyrənilir, konkret tövsiyələr irəli sürülür.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - iqtisadiyyatın maddi əsasını təşkil edən istehsal-ixrac potensialından səmərəli istifadə etməklə regionun iqtisadi gücünü artırmaqdan ibarətdir.

Açar sözlər: yaşıl iqtisadiyyat, Şərqi-Zəngəzur, ehtiyatlar, iqtisadi zona, kənd təsərrüfatı, daxili tələbat, dünya bazarı, xarici bazar, sosial inkişaf, infrastruktura, təminat, istifadə, səmərəlilik, ixrac potensialı.

G İ R İ Ş

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi altında 30 il düşmən tapdağında qalmış ərazilərimizin azad edilməsi bu torpaqlardan istifadəyə yeni prizmadan yanaşmağı zəruri edir. Bu yanaşma, ilk növbədə, azad olunmuş torpaqlarımızın zəngin təbii resurslara malik olmasından irəli gəlir. Eyni zamanda işğaldan azad olmuş regionların strateji əhəmiyyəti, mühüm yolların qovşağında yerləşməsi, tarixi abidələri, su mənbələri, turizmin inkişafı üçün əlverişli şəraiti, dağ-mədən sənayesinin, kənd təsərrüfatının və s. sahələrin inkişafı baxımından son dərəcə böyük üstünlüklərə malik olması baxımından fərqli regionlar sırasına daxildir. Bütün bu və qeyd etdiyimiz digər üstünlükləri nəzərə alaraq, Prezident İlham

Əliyev işğaldan azad olmuş regionların bərpasına tam yeni əsasda yanaşmağı qarşıya ali məqsəd kimi qoymuş və bu istiqamətdə işlər ardıcıl həyata keçirilir.

Yaşıl iqtisadiyyat modelinin Respublikamızda tətbiqi

Azad olmuş regionların yaşıl iqtisadiyyat modeli əsasında həyata keçirilən tədbirlər sırasında ölkəmizdə bənzəri olmayan vəzifələr yerinə yetiriləcəkdir.

Məlum olduğu kimi, Laçın, Kəlbəcər, Şuşa, Zəngilan, Qubadlı və Cəbrayıl rayonları qədim zamanlardan kənd təsərrüfatının inkişaf etdiyi respublikamızın bir hissəsi olmuşlar.

Kənd təsərrüfatı bu regionun əhalisinin məşğulluğunda aparıcı rol oynamışdır. Bu ənənəyə uyğun olaraq işğaldan azad olmuş rayonlarda yeni quruluşda yaşıl iqtisadiyyat modeli əsasında müasir maddi-texniki bazaya və istehsalın idarəedilməsinin yeni texnologiyalarına əsaslanan kənd təsərrüfatı yaradılır.

Qeyd edək ki, Şərqi Zəngəzur iqtisadi zonasında kənd təsərrüfatının mühüm sahələrindən olan taxılçılıq, tütünçülük, heyvandarlıqda iri buynuzlu mal-qara, qoyunçuluq, arıçılığın inkişafı üçün çox əlverişli şərait vardır. Bu ərazilər eyni zamanda formokonoziya bitkiləri, yəni dərman bitkiləri ilə zəngindir (1, s.215). Statistik məlumatlara görə Şərqi Zəngəzur iqtisadi zonasında 1.1 milyon hektar yay otları vardır ki, bu da qoyunçuluğun inkişafı üçün əvəzsiz bazadır. Şəksiz ki, böyük təbii potensialı olan bu rayonların ərazilərində istehsal olunan məhsulların xeyli hissəsi daxili tələbatları ödəmək üçün daxili bazarda satılacaq, artıq qalan ərzaq məhsulları isə dünya bazarına ixrac olunacaqdır. Nəticədə Respublikamızın idxalında böyük xüsusi çəkiyə malik olan taxılın idxalı aşağı düşəcək, ölkəmizdən xarici bazarlara valyuta axını xeyli azalacaqdır. Belə bir faktı da qeyd etmək lazımdır ki, yeni model əsasında inkişaf edən ərazilərdə ekoloji təmiz məhsulların istehsalına diqqət gücləndirilməlidir. Bu yanaşma onunla əlaqədardır ki, Azərbaycan ekoloji təmiz məhsul istehsalının (əkin sahəsinə görə), dünyada 10-cu yerdə gedir. Lakin ekoloji təmiz məhsul istehsalına görə respublikamız bu istiqamətdə fərqlənən ölkələr sırasında təmsil olunmur.

Şərqi Zəngəzur iqtisadi zonasında istehsal olunan ekoloji təmiz məhsulları beynəlxalq bazarda, xüsusilə Səudiyyə Ərəbistanı, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri və Malayziya bazarlarında satmaqla milyonlarla gəlir əldə edilə bilər.

Azərbaycan idxal olunan məhsulların strukturundan görünür ki, hər il daxili bazarımıza böyük miqdarda tütünçülük məhsulları daxil olur. Şərqi Zəngəzur iqtisadi regionuna daxil olan rayonlarda geniş tütün plantasiyaları salmaq üçün imkan vardır. Tütünçülüğü inkişaf etdirməklə ölkəmizin idxal və əmtəələrin ixrac strukturunda mütərəqqi irəliləyişlərə nail olmaq mümkündür. Bununla əlaqədar olaraq, sahənin inkişafında böyük rol oynayan fermentasiya strukturlarının tikilməsinə də ciddi fikir verilməlidir ki, xammal xarab olub keyfiyyətini itirməsin. Məlumdur ki, keyfiyyətli tütündən hazırlanmış siqaretlər istehlakçılar tərəfindən tez alınır. Şəxsi müşahidələrimizə əsaslanaraq qeyd etmək istəyirik ki, İngiltərədə və digər dövletlərdə Azərbaycanda istehsal olunan tütün məhsulları bazar-marketlərdə daha tez satılır. Bu da onu göstərir ki, yaşıl iqtisadiyyat modeli əsasında inkişaf edən kənd təsərrüfatında istehsal olunan məhsulların dünya bazarına ixracı üçün marketoloqlar müəyyən tədqiqatlar aparmalıdır və beynəlxalq bazarlarda konyukturanı öyrənməlidirlər.

Şərqi Zəngəzur iqtisadi regionu heyvandarlığın, xüsusilə qoyunçuluğun inkişafı üçün çox əlverişli şəraitə malikdir. Bir qayda olaraq, respublikamızda qoyunun ət və yunundan istifadə olunur. Kəsilmiş yüz minlərlə qoyun dərisi isə Türk şirkətləri vasitəsilə tədarük edi-

lərək son emaldan keçirilmək üçün müvafiq olaraq Türkiyənin şəhərlərinə göndərilir. Qoyun dəriləri emal prosesini keçəndən sonra Almaniyaya və Avropanın digər dövlətlərinin bazarlarına ixrac olunur. Fikrimizcə, yaşıl iqtisadiyyat modeli şəraitində qoyunçuluğun inkişafına kompleks yanaşmaq respublikamıza əlavə valyuta gətirmək üçün mənbəyə çevrilə bilər.

Regionun istehsal-ixrac potensialının gücləndirilməsi

Yaşıl iqtisadiyyat inkişaf modelinin əsasını kənd təsərrüfatı təşkil etdiyinə görə burada bir-birini tamamlayan alt sahələrin inkişafına ciddi fikir vermək tələb olunur. Əgər Şərqi-Zəngəzur iqtisadi zonasında taxılçılıq üstünlük təşkil edərsə, daha səmərəli olar. Quşçuluğun inkişafı isə daxili bazarın yumurta və toyuq əti ilə təmin olunması probleminin həllinə və həmin məhsulların beynəlxalq bazarlara ixrac edilməsinə imkan verəcəkdir.

Şərqi-Zəngəzur iqtisadi zonasını səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri onun florasının arıçılığın inkişafı üçün çox əlverişli olmasıdır. Nəzərə alsaq ki, bu region turizmin inkişafı baxımından çox zəngindir onda tədqiq etdiyimiz ərazilərin dünya bazarında böyük rol oynadığını yəqin etmiş olarıq. Bu sahədə Bolqarıstan və digər Avropa dövlətlərinin təcrübəsindən istifadə etmək respublikamız üçün çox faydalı ola bilər.

Məlum olduğu kimi, Şərqi-Zəngəzur iqtisadi rayonunun Kəlbəcər, Laçın və digər ərazilərində keyfiyyətli bal istehsal olunur. Eyni zamanda bu region qış və yay turizminə çıxan insanlar üçün çox cəlbedicidir. Məhz buna bənzər imkanlar Şərqi Avropa dövlətlərində, o cümlədən Bolqarıstana turist kimi gələn adamlara bu ölkədə istehsal olunan müxtəlif hədiyyələr, həmçinin 100, 200 qramlıq və sair ölçüdə nəfis düzəldilmiş saxsı qablarda bal satılır. Eyni xidməti respublikamızda Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonuna gələn turistlərə, qonaqlara göstərməklə Kəlbəcər balının Azərbaycan brendi kimi dünya bazarına çıxarılmasına ilkin şərait yaranacaqdır.

Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun turizmin inkişafı baxımından daha əlverişli mövqedə olması burada sosial infrastruktura və logistikanın inkişafına dövlətimiz tərəfindən göstərilən qayğının güclənməsindən irəli gəlir. Belə ki, Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə Fizuli şəhərində beynəlxalq hava limanının açılması regionun təbiəti, tarixi abidələri və mineral bulaqları ilə beynəlxalq turistlər üçün daha maraqlı məkana çevriləcəkdir. Fikrimizcə, Azərbaycanın digər regionlarına gələn turistlərin bu sahəyə xidmət edən marşrut avtobusları ilə Şərqi-Zəngəzur regionuna, xüsusilə Şuşanın tarixi abidələrinə gəzintilərin təşkil edilməsi növbəti illərdə daha çox turistin cəlb edilməsinə imkan yaradacaqdır.

Regionda müasir tələblərə cavab verən magistral şosse yollarının çəkilməsi, yerli və xarici şirkətlərin dəstəyi ilə müasir tipli otellərin tikilməsi Azərbaycanın bu regionunun dünyada daha çox tanınmasına kömək edəcəkdir. Turistlərin bu regiona axınını sürətləndirmək üçün əsas şərtlərdən biri turistlər üçün nəqliyyat xərclərinin nisbətən ucuz olmasıdır. Problemin həlli, eyni zamanda digər sahələrə işçi qüvvəsinin cəlb edilməsinə müəyyən dərəcədə kömək edər.

Prezident İlham Əliyevin 2 fevral 2021-ci il tarixli sərəncamına əsasən qəbul edilmiş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli prioritetlər”ə uyğun olaraq, Şərqi-Zəngəzur iqtisadi rayonunun Şuşa, Kəlbəcər, Laçın və digər ərazilərində qış turizminin inkişafı üçün potensial imkanlar vardır. Şəxsiz ki, bu ehtiyatların dövrüyəyə cəlb edilməsi, Azərbaycanı Cənubi Qafqazın güclü dövlətinə çevrilməsinə səbəb olacaqdır.

Fikrimizcə, Kəlbəcərdə “İsti Su” mineral suların çıxdığı ərazilərin yaxınlığında turistlərin istirahəti və müalicəsi üçün müasir tipli sanatoriyaların tikilməsinin böyük faydası ola bilər. Hesab edirik, bu qəbildən olacaq sanatoriya Naxçıvanın “Duz dağında” təşkil edilmiş müalicəvi sanatoriya kimi nəinki daxili, həmçinin xarici turistlərin qısa müddətdə bu regiona axınına səbəb olacaqdır.

Yaşıl iqtisadiyyat modelinin həyata keçirilməsi ilə işğaldan azad olmuş rayonlarda məskunlaşan əhalini zəruri ərzaq məhsulları ilə təmin etmək üçün bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının istehsalının artırılmasına diqqəti gücləndirməlidir. Nəzərə alsaq ki, hazırda Azərbaycanın daxili bazarında bir çox məhsullara, o cümlədən qarğıdalı və günəbaxan yağlarına olan əhalinin tələbatının xeyli hissəsi idxal, xarici mənbələr hesabına ödənilir. Bu baxımdan idxalı azaltmaq və xaricə valyuta axını minimumlaşdırmaq üçün Kəlbəcər, Laçın, Qubadlı və digər rayonlarda, xüsusilə Tərtər, Həkəri və s. çayların ətrafında yararlı torpaq sahələrində qarğıdalı, günəbaxan və bir sıra tərəvəz növlərini əkməklə əhalinin bu məhsullara tələbatının ödənilməsində yumşalmalara nail olmaq mümkündür. Regionda emal sənayesinin inkişafı istehsal olunan məhsulları emal etməklə ilk növbədə itkinin qarşısını almağa kömək edir. İkincisi, regionda yeni iş yerlərinin yaranmasına, məşğulluq probleminin həllinə səbəb olacaqdır, üçüncüsü kənddən şəhərə əhalinin miqrasiyasını xeyli azaldacaq, dördüncüsü məhsuldar qüvvələrin inkişafı üçün şərait yaranacaqdır. Bunun üçün regionda qarğıdalı, günəbaxan və digər məhsulların istehsalından sonra soyuducu anbarlarda saxlamaq üçün istehsal infrastruktur obyektlərinin tikilməsi və onların fəaliyyəti vahid idarəetmə sistemi daxilində əlaqələndirilməlidir. Hesab edirik, bu yolla ərzaq məhsullarının istehsalı artdıqca onların inkişafı ilə daxili bazarda ucuz qiymətlə əhalinin tələbatı ödəniləcək, istehlakdan artıq qalan məhsulların xarici bazarlara çıxarılması üçün şərait yaranar. Beləliklə, respublikamızda aqrar sahənin məhsullarının istehsalının artması hesabına alternativ ixrac sektorunun inkişafı üçün şərait yaranar. Eyni zamanda bitki yağlarının idxalı hesabına Azərbaycandan xaricə valyuta axını xeyli azalacaqdır.

Regionda istehsal ixracının inkişafı respublikamızın makroiqtisadi səviyyəsini xarakterizə edən ümumi daxili məhsulda emal sənayesinin xüsusi çəkisinin yüksəlməsinə səbəb olacaqdır. Qeyd edək ki, dünyanın əksər ölkələrində emal sənayesinin ümumi daxili məhsulda payı xüsusi 20-25 faiz arasındadır (5). Respublikamızda isə bu göstərici 5-6 faiz təşkil edir. İşğaldan azad olmuş ərazilərdə yaşıl iqtisadiyyat modellərinin tələblərinə uyğun olaraq bitki yağlarının istehsal və emalının birinci mərhələsi kimi günəbaxan və qarğıdalı yağlarının istehsalının təşkili sonrakı dövrlərdə meyvəçilik və tərəvəzçilik sahələrində də tətbiq edilə bilər. Bu zaman ənənəvi istehsal metodlarından deyil, innovativ texnologiyaların tətbiqinə əsaslanmaq səmərəli hesab oluna bilər. Faktlar göstərir ki, respublikamızda aqrar sahədə innovativ inkişaf potensialı çoxdur, lakin bu məqsədlər üçün çəkilən xərclər az və onlardan istifadə ürək açan deyil.

Tarixi faktlar göstərir ki, Kəlbəcər, Laçın və digər işğaldan azad olmuş rayonlarda əhalinin ən qədim məşğuliyyət sahələrindən biri xalçaçılıq olmuşdur. Regionda qoyunçuluq yaxşı inkişaf etdiyi üçün əhali yunu əl əməyi əsasında emal edərək xalça, kilim, palas, müxtəlif geyimlər hazırlayaraq həm öz tələbatlarını ödəyirdilər, həm də bazarda satırdılar.

Hazırda isə yunu emal etmək və xalça məmulatlarını hazırlamaq üçün dəzgahlar, avadanlıqlar mövcuddur ki, bunlardan istifadə həm məhsuldarlığı yüksəldir, həm də əmək pro-

sesini yüngülləşdirir. Xalçaçılığın inkişafı regionda mövcud olmuş və dünya bazarında bən-zəri olmayan qədim xalçaların bərpasına, onların Azərbaycan brendi kimi xarici bazarlara ixrac edilməsinə imkan verir. Eyni zamanda qədim Azərbaycan xalçalarının istehsalı muzey-lərin ən dəyərli eksponatları sırasında itirilmiş şöhrətini bərpa edəcəkdir.

Qeyd etdiyimiz sahənin dinamik inkişafını, onun xammala fasiləsiz təminatı üçün dövlət dəstəyi və stimullaşdırıcı iqtisadi mexanizm geniş tətbiq edilməlidir (2.səh,93). Xalçaçılığın inkişafı üçün istehsalın təşkilinin müxtəlif formaları ilə yanaşı əmtənin ev şəraitində istehsalı da fikrimizcə, səmərəli ola bilər. Çünki yaşlı nəslin nümayəndələri keyfiyyətli xalçaçılıq məhsullarının necə hazırlanması sirlərini yaxşı bilirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, xalçanın keyfiyyəti yalnız onun rənglərinin bir-biri ilə yaxşı uzlaşması əsasında xarakterizə olunmur. Keyfiyyətli və rəqabətqabiliyyətli xalçalar onun hər metrədə olan düyünlərin sayı ilə qiymətləndirilir. Belə ki, hörülmiş xalçanın hər metrində düyünlərin sayı nə qədər çox olarsa, həmin xalça daha yüksək keyfiyyətli hesab olunur. Qədim Qarabağ xalçaları məhz bu göstəriciyə, təbiət təsvirlərinə və rəng çalarlarına görə dünyada tanınırdı. Məhz bu amili nəzərə almaqla regionda xalça istehsalına imkan verən kifayət qədər xammaldan səmərəli istifadə edilməsi regionda istehsal ixracının artmasına kömək edəcəkdir.

Məlum olduğu kimi, Qarabağ regionu, xüsusilə Kəlbəcər, Laçın, Qubadlı rayonları öz meşələri ilə seçilir. Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan ərazisinin 64 faizini meşələr təşkil edir (6). Respublikada mövcud meşələrin xeyli hissəsi Şərqi-Zəngəzur iqtisadi rayonunun payına düşür. Həm də bu regionda meşələr öz müxtəlifliyi ilə seçilir. Hesab edirik yaxın gələcəkdə regionda nəqliyyat infrastrukturunu tam bərpa olunduqdan sonra həyata keçiriləcək tikinti-quruculuq işlərinin miqyasının genişlənməsi tikinti materialları istehsal edən sənaye sahəsinin inkişafını obyektiv tələbatla çevirəcəkdir. İnnovativ texnologiyaların tətbiqi hesabına tikinti materialları istehsal edən müəssisələr tərəfindən hazırlanan mebellər yerli əhalinin bu məhsullara olan tələbatının ödənilməsində və respublikamızda daxili bazarın mebellə təminatında mühüm rol oynayacaqdır. Qeyd etdiyimiz potensial imkanları təsərrüfatçılıq dövrünə daxil edib istifadə edilməsi xarici investorları cəlb etmədən real görünür. Bunun üçün transmilli korporasiyaların investisiya imkanlarından, beynəlxalq maliyyə və iqtisadi təşkilatların kreditlərindən istifadə edilməsindən çəkinmək lazım deyil. Çünki Azərbaycanın xarici borcu cəmi 17,4 mlrd.dollar təşkil edir (7). Yaşıl iqtisadiyyat modelinin praktikada səmərəli nəticələrinin artırılması baxımından dövlət tərəfindən regionda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal edən müxtəlif sahibkarlıq subyektlərinin investisiya təminatının yaxşılaşdırılmasına kömək edən tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bu tədbirlər vergi güzəştlərinin həcmnin artırılmasını, yanacaq-enerji daşıyıcılarının qiymətlərinin digər rayonların səviyyəsindən bir qədər yüksək səviyyədə subsidiyalaşdırılmasını və s. özündə əks etdirməlidir. Regionda yaradılacaq sahibkarlıq formalarının istər daxili, istərsə xarici investisiyalara olan tələbatının ödənilməsi təsərrüfat fəaliyyətini əks edən nəticəli iqtisadi göstəricilərin yaxşılaşdırılması baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Xüsusilə aqrar sahibkarların xarici investisiyalara olan ehtiyacının dolğun ödənilməsi onları müflisləşmək təhlükəsindən müdafiə edir. Ümumiyyətlə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində hər bir sahibkar azad rəqabət mühitində fəaliyyət göstərir ki, bu da bütünlükdə əmtə istehsalçıların bazar konyukturu şəraitində iflas imkanlarını da obyektiv reallığa çevirir. Başqa sözlə qeyd etsək, mövcud investisiya çatışmazlığı şəraitində əmtə istehsalçıları geniş təkrar istehsal, xüsusilə intensiv geniş təkrar

istehsal şəraitində işləyə bilmədikdə, maliyyə baxımından onların gərgin vəziyyətdə fəaliyyəti özünü biruzə verir. Məhz belə vəziyyətlə üzləşməmək üçün aqrar sahədə investisiyaların cəlb edilməsi iflasın qarşısının alınmasında aparıcı rol oynayır. Eyni zamanda investisiya təminatının yaxşılaşdırılması daxili ərzaq bazarında yerli istehsalın xüsusi çəkisinin və rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinə əlverişli şərait yaradır.

Məlum olduğu kimi, kənd təsərrüfatı, xüsusilə dağ və dağətəyi ərazilərdə fəaliyyət göstərən sahibkarlar iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə az gəlirli və təbii-iqlim şəraitindən asılı xarakterə malikdirlər (4.səh,318). Bu səbəbdən kənd təsərrüfatında iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə zərərlə işləyən təsərrüfat subyektlərinin səviyyəsi çox olur. Bu isə onunla əlaqədardır ki, aqrar sahibkarların fəaliyyətinin səmərəliliyi digər sahələrlə müqayisədə nəzərə çarpacaq dərəcədə aşağıdır. Məhz bu amil aqrar sahibkarlığın iqtisadiyyatın mühüm və strateji sahəsi kimi kənd təsərrüfatı və onunla qarşılıqlı əlaqəyə malik digər sahələrdə investisiya cəlbediciliyinin yüksəlməsinə mənfi təsir göstərir. Qeyd edək ki, kənd təsərrüfatında məhsul istehsalçıları əhatə edən mühitin dəyişməsi, əslində iki amilin təsiri nəticəsində baş verir. Bunlardan birincisi obyektiv amillərin təsirinə düzəlişlərin həyata keçirilməsi yolu ilə dövlət tərəfindən həyata keçirilir. İkincisi isə aqrar istehsalın inkişafının daxili mühit amillərinin təkmilləşdirilməsidir. Bu proses isə istehsalçıların özləri tərəfindən tənzimlənir. Beləliklə, mövcud vəziyyətin dəyişməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər makro və mikro iqtisadi aspektdən yararlanır. Makro iqtisadi aspektdən yararlanan mühit dəyişikliklərin tərkibinə iqtisadi siyasət, həmçinin xarici investisiyaların cəlb edilməsi siyasətidir ki, bunlar dövlət tənzimlənməsinin forma, metodları çərçivəsində reallaşdırılır. Yaşıl iqtisadiyyat modeli əsasında məhsul istehsal edəcək istehsalçılar tərəfindən həyata keçiriləcək dəyişikliklər isə daxili inkişaf amillərinin təkmilləşdirilməsinə əsaslanır. Məlumdur ki, daxili inkişaf amilləri kənd təsərrüfatında istehsal potensialından səmərəli istifadə edilməsi ilə sıx bağlıdır. İşgaldan azad olmuş rayonların zəngin istehsal potensialı vardır ki, onlardan səmərəli istifadə, ilk növbədə, daxili bazarın müxtəlif sektorlarının lazımı ərzaqla təmin edilməsinə və ixracın miqyasının genişlənməsinə istiqamətlənməlidir.

Məlum olduğu kimi, ölkədə ərzaqla daxili tələbatın ödənilməsində yerli istehsalın xüsusi çəkisi aşağı düşdükdə, idxal kanallarından istifadə edilir ki, bu da milli bazara daxil olan ərzaq məhsullarının yüksək qiymətə başa gəlməsi səbəbindən inflyasiya proseslərinin yaranmasını şərtləndirir.(3.səh,210). Bütün bunların qarşısını almaq, ölkənin ərzaq təminatını yaxşılaşdırmaq və eləcə də ixrac istehsalını artırmaq üçün ərzaq bazarlarında məhsul təklifini çoxaltmaq məqsədilə dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatında sahibkarların maliyyə sağlamlaşdırılmasına, ilk növbədə, onların zəruri investisiya ilə təminatının yaxşılaşdırılmasına istiqamətlənmiş tədbirlərin görülməsi məqsəduyğundur.

Fikrimizcə, respublikamızda xarici investisiyalardan daha səmərəli istifadə etmək üçün onların sahələr üzrə bölüşdürülməsi metodologiyasını təkmilləşdirmək lazımdır. Xarici investisiyalardan istifadə yalnız istehsal sahələrini deyil, yeni yaradılacaq emal, sosial və istehsal infrastrukturuna strukturlarına da istiqamətlənməlidir.

Yaşıl iqtisadiyyat modeli regionda müxtəlif istiqamətdə istehsal sahələrinin, həmçinin emal, ticarət, daşınma, xidmət sahələrinin, bir sözlə, istehsal və sosial infrastrukturun, geniş şəbəkəsinin yaradılmasına səbəb olacaqdır. Dövlət dəstəyinin həyata keçirilməsi hesabına regionda sahibkarlığın müxtəlif formalarının inkişafı az zaman içərisində iqtisadiyyatın inkişafı

üçün güclü stimül yaradacaqdır. Fikrimizcə, regionda fermer, kəndli və sair mülkiyyət formaları ilə yanaşı, düşməndən azad olmuş regionlarda ixrac-istehsal kooperativ təsərrüfatlarının yaradılması da məqsəduyğun olardı. Kənd təsərrüfatı məhsullarının yay mövsümündə istehsalın pik dövründə ixrac-istehsal kooperativləri həm özündə, həm də əhalinin şəxsi təsərrüfatlarında yetişdirilən məhsulları tadarük edərək qış aylarında daxili bazarda saxlamaqla yanaşı, xarici ölkələrə də ixrac etmək imkanı əldə edəcəkdir. İxrac-istehsal kooperativlərin iqtisadiyyatın yaşıl modeli şəraitində səmərəli fəaliyyətini sürətləndirmək üçün onları dövlət tərəfindən, Mərkəzi bank tərəfindən güzəştli və az faizli uzun müddətli kreditlərin verilməsi, vergi güzəştlərinin tətbiqi, ixrac-idxal rüsumlarının müvəqqəti olaraq aradan götürülməsi Şərqi-Zəngəzur iqtisadi rayonunun dirçəlməsində böyük rol olacaqdır. Regionda müxtəlif mülkiyyət formalarının fəaliyyəti üçün elə çevik təşkilati-iqtisadi mexanizm mövcud olmalıdır ki, o regionun həm daxili, həm də xarici investorlar üçün cəlbediciliyini artırmalıdır. Yaşıl iqtisadiyyat modeli əsasında yaradılacaq kənd təsərrüfatının səmərəli fəaliyyəti üçün güclü müasir maddi-texniki bazanın olması vacibdir ki, böyük həcmdə irriqasiya-meliorasiya işlərinin, müasir anbar və soyuducu sistemlərinin tikilməsi və s. zəruri işlərin görülməsi mümkün olsun. Yaşıl iqtisadiyyat modeli əsasında yaradılacaq kənd təsərrüfatı məhsullarının itkisini minimuma endirmək üçün meyvə və tərəvəzi emal edən müəssisələrin geniş şəbəkəsinin yaradılması da praktiki tədbirlər sistemində öz həllini tapmalıdır. Bu onunla əlaqədardır ki, yay mövsümündə bütün sahibkarlar eyni məhsulu (meyvə, tərəvəz) istehsal etdikləri üçün onların hamısını vaxtında satmaq mümkün olmadığına görə çürüyərək itkilərin artmasına səbəb olur. Bu isə sahibkarların maliyyə təsərrüfatını əks edən nəticəli göstəricilərin pisləşməsinə, bəzi hallarda isə şəxsi təsərrüfat sahiblərinin müflüsləşməsi ilə nəticələnir. Lakin bütün bunlar heç də ona dəlalət etmir ki, Şərqi-Zəngəzur iqtisadi rayonunda yaşıl iqtisadiyyat modelinə əsasən ancaq kənd təsərrüfatı və onunla əlaqədar olan sahələr inkişaf etsin. Regionun zəngin təbii resursları imkan verir ki, burada dağ-mədən sənayesi, yüngül sənaye, yeyinti sənayesi, xidmət sahələri öz məhsulları ilə daxili bazarın müxtəlif sektorlarının inkişafına layiqli töhfəsini versin.

Qeyd etmək lazımdır ki, Kəlbəcərdə müalicəvi əhəmiyyəti olan “İsti Su” mineral mənbələri vardır və respublikamız 90-cı illərin əvvəllərinə kimi bundan əhalinin tələbatının ödəmiş və MDB ölkələrinin bazarlarına ixrac edilmişdir. Kəlbəcərin “İsti Su” bulaqları 30 ildən artıq düşmənlə tapdağında qalmış və düşmənlərimiz bu suyun adını dəyişərək beynəlxalq bazarlarda sataraq böyük məbləğdə gəlir əldə ediblər. 44 günlük Vətən müharibəsində qalib gəlmiş ölkəmiz yenidən Kəlbəcərin “İsti Su” mənbələrinə öz sahibliyini bərpa etdi. Hazırda həyata keçirilən yenidənqurma işləri, daxili və xarici investisiyalar qoymaqla bu müalicəvi suyu xalqımızın istifadəsinə verilmişdir. Şəksiz ki, “İsti Suyu” daxili bazarda satmaqla bərabər onun ixrac edilməsi üçün də dövlətimiz, ayrı-ayrı reklam agentlikləri reklamını həyata keçirməklə böyük miqyasda ixracına kömək etməlidirlər.

İşğaldan azad olmuş ərazilərimizdə, xüsusilə Kəlbəcərdə və Zəngilanda dağ-mədən sənayesinin inkişafı üçün böyük ehtiyat mənbələri vardır. Yaşıl iqtisadiyyat modeli şəraitində kənd təsərrüfatı və mövcud sənaye sahələrinin səmərəli əlaqəsini təşkil etməklə bu regionun əvvəlki şöhrətini bərpa etməklə yanaşı, məğulluq problemini, istehsal və sosial infrastrukturun

müasir səviyyəyə uyğun inkişafına şərait yaradan məsələlərin müəyyən qisminin həlli mümkün olacaqdır.

Şəksiz ki, sahələrin əlaqəli inkişafı üçün kifayət qədər maliyyə vəsaiti lazımdır. Qeyd etdiyimiz problemlərin həlli üçün respublikamızın dövlət və özəl maliyyə strukturlarının maliyyə imkanları hərəkətə gətirilməlidir.

Fikrimizcə, yaşıl iqtisadiyyat modelinin həyata keçirilməsində iri şirkətlərin, ictimai fondların, Heydər Əliyev Fondunun, sığorta şirkətlərinin vəsaitləri də səfərbər edilməlidir. Hesab edirik, işğaldan azad olmuş ərazilərin inkişafında Azərbaycan Mərkəzi Kooperativlər Birliyinin imkanlarından da istifadə etmək lazımdır. 70-80-ci illərdə Azərbaycanda əhalinin ərzağa tələbatının 61-63%-i Azərıtıfaqın müvafiq struktur bölmələri tərəfindən ödənilirdi (8).

Bazar iqtisadiyyatına keçid Azərıtıfaqın fəaliyyətinin zəifləməsi ilə nəticələndi. Bu qurumun fəaliyyətini yenidən lazımı səviyyədə dirçəltmək və onun yaşıl iqtisadiyyat modelinin həyata keçirilməsində iştirakını gücləndirmək üçün qurumun iqtisadi mexanizmində təkmilləşmələr aparmaq lazımdır. Fikrimizcə, bu istiqamətdə dövlət tərəfindən Azərıtıfaqa uzun müddətli, az faizli və güzəştli kreditlər vermək məqsədə uyğundur. Azərıtıfaqın fəaliyyəti ilə əlaqədar və Kooperasiya haqqında qanuna əsasən, bu quruma aid vergilər sistemində təkmilləşmələr aparmağa ehtiyac vardır. Respublikamızın bütün rayonlarında idarələri və filialları olan Azərbaycan Mərkəzi Kooperativlər Birliyinin fəaliyyətinin gücləndirilməsi, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, tədarükü, ticarəti, emalı və istehlakı sahəsində müsbət irəliləyişlərin baş verməsinə kömək edəcəkdir.

Qeyd etdiyimiz formada problemin həlli həm də istehlak bazarında satış qiymətlərinin əsassız qaldırılmasına imkan verməyəcək. Bu da əhalinin az gəlirli təbəqəsinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasına müsbət təsir göstərəcəkdir.

Y E K U N

Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının güclənməsində respublikada ixrac potensialından səmərəli istifadə edilməsi böyük rol oynayır. Bu baxımdan 30 il düşmən tapdağında qalmış ərazilərimizin azad edilməsi və onların iqtisadi potensialından səmərəli istifadə respublikamızın istehsal-ixrac imkanlarının artmasında, alternativ ixrac sektorunun yaradılmasında yeni üfüqlər açır.

Ölkəmizin istehsal-ixrac potensialını təhlil edərkən, nəzərə alınmalı əsas amillər keyfiyyət, dünya bazar standartlarına və qiymətlərinə uyğunluqdur. Təhlil göstərir ki, məhsulun daxili bazarda qiyməti bu məhsulun beynəlxalq bazardakı qiymətindən aşağıdırsa, deməli, ixrac potensialı mövcuddur. Bununla bərabər, məhsulların ixrac potensialını qiymətləndirərkən qiymətlər alternativ əsaslarla müqayisə edilməli və baxılan məhsulun beynəlxalq qiymətlərə mənfi təsirlə satıla bilməsi müəyyən edilməlidir.

Təcrübə göstərir ki, ixrac potensialının daxili məzmunu və mürəkkəb quruluşu çoxlu sayda müxtəlif amillərin təsiri əsasında formalaşır. İlk növbədə, bu amillərə elmi-texniki tərəqqi, istehsal fondlarından istifadənin yaxşılaşdırılması, işçi qüvvəsinin təkmilləşdirilməsi, yeni və daha səmərəli faydalı qazıntıların aşkar edilməsi, istehsal vasitələrinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın inkişafı və bir çox başqaları daxil edilir. Bu

amillərin hər birinin ixrac potensialına təsiri əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Təhlilə görə, onların hər biri ilkin olaraq bütövlükdə ixrac potensialına deyil, onu təşkil edən ayrı-ayrı tərkib elementlərinə təsir edir. Nəticədə, ölkənin ixrac potensialının yeni və daha yüksək səviyyəsi onun daxili tərkib hissələrinin ixrac imkanlarının yekunu əsasında formalaşır.

İxrac potensialının formalaşması və inkişafı öz növbəsində təbii resursların mövcudluğu və onların mənimsənilməsi səviyyəsini, ölkənin məhsuldar qüvvələrinin, xüsusilə də, maddi istehsal vasitələrinin və bunun da əsasında ixrac potensialının inkişafını şərtləndirir. Buna görə də, bu və ya digər ölkənin ixrac imkanları bilavasitə həmin ölkənin malik olduğu və kəşf edilib mənimsənilmiş təbii resurslarının həcmi və təbii şəraitdən asılıdır. Beləliklə, demək olar ki, müəyyən dövr ərzində mövcud olan ixrac potensialının əsasında həm istifadə olunan, həm də mənimsənilməmiş məcmu təbii sərvətlər durur.

İxrac potensialının tərkib elementlərindən biri də bir sıra kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri sistemi ilə şərtlənən əmək resurslarıdır. Buraya elmi kadrlar, sənayenin ayrı-ayrı sahələrində çalışan işçilər, məhsulların ixracı və xarici bazarda reallaşdırılması ilə əlaqədar təşkilatı və idarəetmə işləri üzrə fəaliyyət göstərən şəxslər aiddir.

Məqalədə ixrac potensialı təhlil edilməklə yaşıl iqtisadiyyat modeli əsasında Şərqi-Zəngəzur regionunda məhsul istehsalının artırılması və ixrac istiqamətləri əsaslandırılır, yeni ehtiyatların təsərrüfatçılıq dövrüyyəsinə daxil edilməsi yolları göstərilir, daxili bazarın müxtəlif sektorlarının ərzaq və digər əmtəələrlə təmin edilməsi yolları tədqiq olunur, praktiki əhəmiyyət kəsb edən təkliflər irəli sürülür.

Hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikasında ayrı-ayrı ərazilərdə olan təbii ehtiyatları yenidən qiymətləndirilməlidir və qiymətləndirmənin nəticələri Ümumdünya Turizm Təşkilatının (ÜTT) saytında yerləşdirilməklə beynəlxalq reklam kanallarında təşviq olunmalıdır. Fikrimizcə, bu, qiymətləndirməni, ilk növbədə, respublikamızın mineral və təbii landşaft ehtiyatları üzrə aparılması məqsəduyğundur.

Yaşıl iqtisadiyyat modelinin tətbiqi respublikamızda turizmin, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, tədarükü, ticarəti, emalı və istehlakı sahəsində müsbət irəliləyişlərin baş verməsinə kömək edəcəkdir.

Nəticə etibarı ilə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaşıl iqtisadiyyat modelindən tez bir zamanda istifadə edilməli və Şərqi-Zəngəzur iqtisadi zonasının potensialından səmərəli istifadə olunmalıdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. G.Ə.Gənciyev “Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər”. Bakı. 2012. s.346
2. G.Ə.Gənciyev “İxrac ehtiyatlarından istifadənin yaxşılaşdırılması istiqamətləri”. Bakı. 2003. s.127.
3. D.Vəliyev “Beynəlxalq İqtisadiyyat”. Bakı. 2012.s.400.
4. E.Hacızadə “Dünya İqtisadiyyatı və Azərbaycan”. Bakı. 2018. s.906.
5. https://azertag.az/ru/xeber/Realnyi_sektor_Armenii_Realnyi_krah-1625469.
6. <http://anl.az/down/meqale/exo/2011/may/av341.htm>.
7. <https://president.az/ru/articles/view/35609>.
8. <https://azerbaijan.az/ru/related-information/284>.

Алиев Вусал Орудж оглы,
докторант,
Азербайджанский Университет Кооперации,
E-mail: documentva1992@gmail.com
© Алиев В.О., 2022

ПРОИЗВОДСТВЕННО-ЭКСПОРТНЫЕ РЕСУРСЫ ВОСТОЧНОГО ЗАНГЕЗУРА И КАРАБАХСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЙОНА И ОЦЕНКА ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

Р Е З Ю М Е

Цель исследования - анализ и оценка эффективности использования производственно-экспортных ресурсов в Восточно-Зангезурском и Карабахском экономических районах.

Методология исследования - наблюдение, сравнение, диалектический подход, экономико-статистическое исследование и другие методы использовались при написании статьи и обосновании новых направлений.

Практическая значимость исследования - заключается в том, что полученные в работе результаты и предложенные предложения могут быть использованы при реализации мер, связанных с ускорением социально-экономического развития в Азербайджане и его регионах, повышением уровня жизни населения, и увеличение занятости в стране.

Результаты исследования - в статье изучаются тенденции развития в различных областях экономики, в том числе развитие туризма в национальных государствах, под влиянием изменений, происходящих в мировой экономике в соответствии с процессами глобализации, и конкретные выдвигаются рекомендации.

Оригинальность и научная новизна исследования - заключается в повышении экономической мощи региона за счет эффективного использования производственно-экспортного потенциала, являющегося материальной основой экономики.

Ключевые слова: зеленая экономика, Восточный-Зангезур, ресурсы, экономическая зона, сельское хозяйство, внутренний спрос, мировой рынок, внешний рынок, социальное развитие, инфраструктура, обеспеченность, использование, эффективность, экспортный потенциал.

Vusal Oruj Aliyev,
Ph.D. Student,
Azerbaijan Cooperation University,
E-mail: documentva1992@gmail.com
© V.O. Aliyev, 2022

PRODUCTION-EXPORT RESOURCES OF EASTERN ZANGEZUR AND KARABAKH ECONOMIC REGION AND EVALUATION OF THEIR USE

ABSTRACT

The purpose of the research - effective use of production-export resources in Eastern Zangezur and Karabakh economic region is analyzed and evaluated.

The methodology of the research - observation, comparison, dialectical approach, economic-statistical research and other methods were used in the writing of the article and justification of new directions.

The practical importance of the research - is that the results obtained in the work and the proposed proposals can be used in the implementation of measures related to the acceleration of socio-economic development in Azerbaijan and its regions, raising the standard of living of the population, and increasing employment in the country.

The results of the research - in the article, under the influence of the changes in the world economy in accordance with the processes of globalization, trends in the fields of economy, including the development of tourism, are studied in national states, and specific recommendations are put forward.

The originality and scientific novelty of the research - consists in increasing the economic power of the region by effectively using the production-export potential, which is the material basis of the economy.

Keywords: green economy, East-Zangezur, resources, economic zone, agriculture, domestic demand, world market, foreign market, social development, infrastructure, provision, use, efficiency, export potential.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
05.08.2022
Təkrar işləməyə göndərilmişdir:
15.08.2022
Sərə qəbul olunmuşdur: 22.08.2022

Дата поступления статьи в редак-
цию: 05.08.2022
Отправлено на повторную обра-
ботку: 15.08.2022
Принято к печати: 22.08.2022

The date of the admission of the article
to the editorial office: 05.08.2022
Send for reprocessing: 15.08.2022
Accepted for publication: 22.08.2022